

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ НЕКОНСТРУКТИВНИХ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ ПОДРУЖЖЯ

В статті виокремлено диференціально-діагностичні критерії та показники конструктивності життєвих стратегій подружжя (від стадії їх сприйняття до стадії цілепокладання). Визначено й систематизовано структурно-динамічні особливості неконструктивних життєвих стратегій подружжя.

Розроблено та доведено ефективність соціально-психологічної програми корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя, спрямованої на оптимізацію стосунків подружжя на етапах вибору життєвих стратегій (на основі їх особистісної ідентифікації), конструювання і презентації (реалізації).

Ефективність реалізації програми забезпечено принципами її побудови (системності, динамічності, перспективності, диференційованості, орієнтації на особистісне сприйняття) та функціонування (відкритості, безперервності, керованості, діалогічності, етапності, установки на саморозвиток, усвідомлене вирішення проблем неконструктивності життєвих стратегій, а також відповідністю форм і методів консультативної, психокорекційної та психотерапевтичної роботи.

***Ключові слова:** подружжя, життєві стратегії, структурно-динамічні особливості життєвих стратегій, соціально-психологічні засоби корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя.*

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціальних змін, що відбуваються на інституційному та діяльнісному рівнях і стосуються складу соціальних систем, зв'язків їх елементів (соціальних норм, інтересів, цінностей тощо), їх меж і функцій, особливої вагомості набувають проблеми зміцнення інституту сім'ї, яка сконцентрувала суспільні й особистісні цінності, артикулювала соціально-психологічний потенціал та психолого-педагогічні тактики і життєві стратегії подружжя (Ж. Вірна, О. Кочарян, О. Мурадян, М. Мушкевич, К. Сорокіна, Р. Федоренко та ін.). Разом із тим, кризова ситуація в країні негативно вплинула на соціальний інститут сім'ї і позначилася на деформації шлюбно-сімейних процесів, що призводять, зокрема, до порушення її функціонування та формування неконструктивних життєвих стратегій подружжя.

Важливість розгляду означеної проблеми обумовлена тим, що життєві стратегії полягають в способах зміни, перетворенні умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особистості (К. Абульханова-Славська); визначають ступінь її адаптації до змін у всіх сферах життєдіяльності, у нормативній та ціннісній системах; до наявної соціально-економічної ситуації в суспільстві; виражають певні очікування майбутнього (С. Гарькавець, А. Кім, А. Коваленко,

С. Крутько, О. Мурадян, Л. Пілецька, І. Шкрябко та ін.), тобто є відображенням домагань особистості й ступеня їх реалізації в реальних умовах, зокрема у сімейному житті.

У сучасній науці розкрито різні аспекти формування життєвих стратегій особистості (К. Абульханова-Славська, О. Демченкова, А. Кім, С. Крутько, Т. Резнік, Ю. Резнік, Є. Смирнов та ін.), зокрема, як проблеми її життєвого шляху (Б. Ананьєв, Ш. Бюлер, С. Рубінштейн та ін.), як побудови часової (О. Бекасов, Є. Головаха, О. Кронік та ін.) і життєвої перспективи (Р. Кастенбаум, К. Левін, Л. Франк та ін.), життєвого сценарію чи стилю життя (А. Адлер, Е. Фромм та ін.). Водночас психологічні дослідження сімейної проблематики (Г. Бевз, Т. Буленко, І. Ващенко, Т. Говорун, С. Дворяк, Е. Ейдемільер, З. Кісарчук, Г. Кочарян, О. Кочарян, Б. Херсонський, В. Юстицькіс та ін.) здебільшого пов'язані з вивченням психологічної готовності до шлюбу, сімейних очікувань, розкриттям внутрішньосімейних ролей (Г. Волкова, М. Обозов та ін.), з'ясуванням впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера (А. Крайлюк, О. Лемещенко та ін.), соціально-психологічними чинниками подружньої дезадаптації у молодих сім'ях (Н. Ануфрієва, О. Ганкевич та ін.) та суб'єктивного благополуччя особистості у шлюбі (О. Донець, Ю. Завацький, О. Носко та ін.).

Встановлено, що попри накопичений вагомий досвід психологічних досліджень, питання структурно-динамічних особливостей формування життєвих стратегій подружжя та розробки соціально-психологічних засобів їх корекції ще не знайшли достатнього висвітлення і не виступали предметом спеціального дослідження у соціальній психології.

Мега статті – розкрити принципи побудови та зміст соціально-психологічної програми корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Проведений аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення проблеми життєвих стратегій подружжя показав, що в ході сучасних суспільних трансформацій змінюється значення властивих інституту сім'ї соціальних функцій, зміст норм і цінностей, які регулюють поведінку подружжя, розподіл ролей тощо. Констатовано, що подружжя реалізують певні життєві стратегії, які розуміють як динамічну систему уявлень про шлюб та складний комплекс соціальної, культурної й психологічної проекції подружжя на сімейне життя, основи яких закладаються з дошлюбного періоду під впливом низки соціально-психологічних чинників. Встановлено, що життєві стратегії подружжя характеризуються такими основними параметрами, як внутрішній контроль – зовнішній контроль; егоїзм – соціоцентризм (альтруїзм); орієнтація на суспільні норми – орієнтація на себе; прийняття протиріч – їх неприйняття; почуття власної гідності – невіра в себе та ін. Життєві стратегії подружжя суттєво впливають на їх стосунки і можуть як сприяти збереженню та зміцненню позитивних відносин між подружжям, зумовлювати успішність шлюбу, його зміцнення, так і зруйнувати стосунки подружжя та призвести до розлучення.

Тому необхідним вбачається визначення структурно-динамічних особливостей життєвих стратегій подружжя та розробка ефективних соціально-психологічних засобів їх корекції.

Визначено диференціально-діагностичні критерії та показники конструктивності життєвих стратегій подружжя. До конструктивних проявів життєвих стратегій подружжя, які стабілізують їх стосунки, віднесені: усталене прагнення до збереження сім'ї; бажання і здатність до узгоджених дій на її благо; ініціативність і реальний внесок кожного з подружжя у вирішенні сімейних проблем; оптимальне поєднання особистих цілей і потреб зі справами і потребами подружжя; орієнтація на можливості саморозвитку, самовдосконалення та особисті досягнення у поєднанні з домінуванням сімейних цінностей; високі показники загальної усвідомленості життя та його керованості; прагнення до емоційного єднання і згуртованості подружжя, створення атмосфери довіри, невимушеності, взаєморозуміння; конструктивність установок на шлюб; реальний погляд на суперечності та залучення, при необхідності, протективних і дефензивних захисних механізмів; уміння попереджати бажання і потреби партнера; узгодженість сімейних цінностей і рольових очікувань, усвідомлення причин і наслідків подружньої невірності; прагнення до єдиних підходів у вихованні; високий ступінь задоволеності шлюбом.

Констатовано, що формування життєвих стратегій подружжя реалізується за допомогою механізму ідентифікації, що забезпечується, з одного боку, дією механізму типізації (віднесення до усталених або референтних типів життєвих стратегій, наявних у даному культурному просторі), з іншого, – механізму індивідуалізації (додання стратегії життя власного індивідуального, неповторного і унікального змісту, що, в цілому, виражає своєрідність і якісну визначеність). Різниця між ними полягає також в спрямованості і послідовності переходу від одних структурних орієнтацій до інших. При цьому типізація означає перехід від культурних і соціальних орієнтацій до індивідуальних, суб'єктивних, а індивідуалізація характеризує зворотний перехід в процесі вибору життєвих стратегій.

Соціально-психологічна програма корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя складалася з чотирьох основних блоків: 1) інформаційна частина та вправи, метою яких було знайомство учасників між собою, підвищення рівня довіри та створення позитивної атмосфери в групі, аналіз ускладнень у подружніх парах; 2) налагодження конструктивного спілкування, підвищення рівня емпатійного та активного слухання, розвиток вміння слухати; 3) аналіз сімейних цінностей та цілей подружнього життя, підвищення ступеня сімейної адаптованості та згуртованості подружніх пар; 4) вироблення навичок подолання конфліктних ситуацій, підвищення рівня рефлексії подружжя. Психокорекційна робота за цими напрямками здійснювалася на засадах гуманістичного, екзистенційного, когнітивно-поведінкового, інтегративного підходів, які мотивують до усвідомлення та переструктурування неконструктивних життєвих

стратегій подружжям, зміни стереотипів мислення, підвищення відповідальності за життєдіяльність сім'ї.

Ефективність реалізації програми забезпечувалася принципами її побудови (системності, динамічності, перспективності, диференційованості, орієнтації на особистісне сприйняття) та функціонування (відкритості, безперервності, керованості, діалогічності, етапності, установки на саморозвиток, усвідомлене вирішення проблем, пов'язаних із неконструктивністю життєвих стратегій), а також відповідністю форм і методів консультативної, психокорекційної та психотерапевтичної роботи). Загальна логіка побудови програми включала її поступове ускладнення, врахування можливостей учасників, динаміку групового процесу. Збільшення навантаження розглядалося в якості одного з чинників, що стимулює особистісне розкриття учасників та формування у них конструктивних життєвих стратегій.

У психокорекційній роботі взяли участь досліджувані з II групи: 46 респондентів (23 подружніх пари), які склали експериментальну групу та 52 респонденти (26 пар), із яких було сформовано контрольну групу. Відбір досліджуваних у групи відбувався за принципом добровільності. Тривалість психокорекційної роботи становила 6 місяців з періодичністю занять один раз на тиждень. В контрольній групі процедура психокорекції не проводилася.

Дієвими щодо вирішення завдань психокорекційної програми виявилися такі методи та методичні прийоми: групова дискусія, рольове моделювання, психотехнічні вправи («соціограма в дії», «сімейна скульптура», «сімейна хореографія» та ін.), зокрема вправи на самопізнання з арсеналу технік психосинтезу, візуалізація, проєктивний малюнок, когнітивно-поведінкова психотерапія, системна сімейна психотерапія, застосування індивідуальних і групових форм роботи та робота у парах.

Результативність програмних заходів визначалася за допомогою порівняння даних формувального етапу дослідження з даними його констатувального етапу.

Щодо контрольної групи, то за результатами I та II діагностичних зрізів такої позитивної статистично значущої динаміки не зафіксовано.

Результати формувального етапу дослідження підтвердили позитивну динаміку змін у конструктивності життєвих стратегій подружніх пар, що дозволяє зробити висновок про доцільність використання розробленої соціально-психологічної програми, як ефективного засобу психологічної корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя.

Висновки. Розкрито структурно-динамічні особливості неконструктивних життєвих стратегій подружжя, що руйнують якість і стабільність їх стосунків: нездатність повною мірою оцінити і зрозуміти почуття партнера, його характерологічні особливості та звички; незадоволеність самореалізацією; розузгодженість в системі сімейних цінностей; невизначеність і суперечливість рольових очікувань й рольових домагань, розбіжність уявлень про рольову поведінку; зниження здатності контролювати й регулювати свої власні емоції і почуття; зневіра у можливість сталості подружньої любові та спотворені

уявлення про чинники сімейного благополуччя; низькі показники самореалізації подружжя в сім'ї (на операціональному рівні, рівні цінностей і рольових установок відповідно) й психологічного благополуччя в цілому; прояви споживацько-егоїстичного ставлення до подружнього життя, конфліктність та неузгодженість у структуруванні життєдіяльності сім'ї (зокрема, у блоках «Глава сім'ї», «Дозвілля», «Задоволеність шлюбом» тощо), фінансовому плануванні, визначенні сімейних правил і обов'язків; неконструктивність установок на шлюб, фрустрованість, агресивні прояви, фіксація на психотравмуючому досвіді; ігнорування взаємоповаги, довіри і взаєморозуміння; відсутність єдиних підходів до вирішення побутових проблем та виховання; низький ступінь задоволеності шлюбом на рівні неблагополучної сім'ї; низька здатність до самовіддачі, створення і підтримки міцних й тривалих міжособистісних стосунків. Встановлено, що зазначена структура життєвих стратегій подружжя суттєво ускладнювала динаміку проживання кризових періодів і просування подружжя за стадіями життєвого циклу сім'ї щодо різних сфер її життєдіяльності.

Розроблено соціально-психологічну програму корекції неконструктивних життєвих стратегій подружжя, побудовану на принципах системності, динамічності, перспективності, диференційованості, орієнтації на особистісне сприйняття, і спрямованої на оптимізацію стосунків подружжя на етапах вибору життєвих стратегій (на основі їх особистісної ідентифікації), конструювання і презентації (реалізації). Ефективність програми доведена позитивною динамікою щодо підвищення ступеня самореалізації в шлюбі на операціональному рівні, рівні цінностей та рольових установок, розвитку рефлексії та узгодженості сімейних цінностей та рольових очікувань, розширення досвіду безконфліктного спілкування в системі міжособистісної сімейно-рольової взаємодії подружжя, збільшення ступеня конструктивності установок на шлюб, зростання загального інтегрального показника задоволеності шлюбом, поряд зі зниженням рівня агресивності, фрустрованості, відчуження, фіксації на психотравмуючому досвіді тощо.

Morozova O.V.

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION AND CONTENT OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROGRAM OF CORRECTION OF NON-STRUCTURAL LIFE STRATEGIES OF SUBSIDIARY

In the article the differential-diagnostic criteria and indicators of a married couple's life strategies constructiveness (from the stage of their perception to the stage of goal-setting) are singled out. The structural-dynamic features of non-constructive life strategies of a married couple are determined and systematized.

The efficiency of the social-psychological correction program for the unconstructive life strategies of a married couple has been developed and proved, aiming at optimizing the marriage relations at the stages of choosing life strategies (based on their personal identification), design and presentation (implementation).

The program implementation effectiveness is ensured by the principles of its structure (consistency, dynamism, perspectivity, differentiation, orientation to personal perception) and functioning (transparency, continuity, manageability, dialogueness, stage-by-stage approach, self-development setting, a conscious problem solving for non-constructiveness of life strategies), as well as compliance with the forms and methods of counseling, psycho-correction and psychotherapeutic work.

Key words: *spouse, life strategies, structural and dynamic features of life strategies, social-psychological correction means for a married couple's non-constructive life strategies.*

Морозова Олена Володимирівна – здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

159.925:376-056.36

Недозим І.В.

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У статті розглянуті провідні тенденції сучасного етапу розвитку національної системи освіти та проаналізовано місце в цьому процесі дітей з розладами аутистичного спектра. Здійснено огляд робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо проблеми соціального інтелекту та аналіз наукових джерел із теоретико-методологічних і прикладних аспектів проблематики. Розглянуто поняття соціального інтелекту та представлено його структурні компоненти. Проаналізовано складові когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту. Виокремлено 5 методик для дослідження особливостей когнітивного компоненту соціального інтелекту у старших дошкільників з розладами аутистичного спектра, а саме: «Саллі і Енн», «Здавалося-виявилося», «Брехня», «Драбинка» (В модифікації С.Г. Якобсон, В.Г. Щур), «Закінчи розповідь».

Здійснено порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження, що дозволив виявити якісні та кількісні відмінності. У дітей з розладами аутистичного спектра було виявлено переважно низький рівень розвитку розуміння помилкових переконань інших людей; низький рівень розуміння обману та того, що обман призведе до виникнення невірних думок у інших людей; низький рівень розуміння власних дій дитини, розуміння своїх мотивів, емоцій, бажань намірів; розуміння своєї ролі та місця серед групи людей; переважно низький рівень розвитку соціального прогнозування: вміння дослідити, зрозуміти та побачити можливі варіанти розвитку подій.